

SZÉKÁCS ESZTER

A Tokugawa-kor (1603—1867) politikai rendszerének rövid jellemzése

A korszak a legmagasabb katonai tisztséget (*sei tai-shogun* — szokásosan használt formájában — *shogun*) betöltő családról, a Tokugawákról kapta nevét. A periódus kezdetét (1603) az jelentette, hogy a Tokugawa ház akkori feje, Tokugawa Ieyasu kivívta magának e magas katonai méltóságot (*shogun*), a végét (1867) pedig magának a shogunátus intézményének eltörlése.¹

Japán ebben a korban gyakorlatilag nem érintkezett a külvilággal. A történelemnek egyfajta laboratóriuma jött itt létre. A periódus első és utolsó három évtizedét leszámítva a szigetország mentes volt a külvilág okozta kihívásoktól. Minden, ami akkor és ott létrejött, e világ belső energiáinak és tendenciáinak kibontakozásából származott.

A Tokugawa kort több mint egy évszázados, az egész országra kiterjedő háborúskodás előzte meg. Ezt a közel százhusz éves periódust nevezi a japán történetírás *sengoku jidai*-nak. (Hadakozó fejedelemségek korá-nak, 1482—1603).² A katonacsaládok (*buke*)³ és ezek csoportosulásai között folytak a harcok az egész ország fölötti hatalom megszerzéséért. A Tokugawa háznak is — mint az egyik legnagyobb katonacsaládnak — az volt a célja, hogy az országot saját fennhatósága alatt pacifikálja és egységesítse, valamint hogy megszerezze magának az ehhez szükséges shoguni címet, melyet formálisan a császár (*tennó*) adományozott. A shoguni rang jelentette ugyanis a 12. század óta — a *de facto* hatalom ettől kezdve került a katonacsaládok kezébe — az éppen legerősebb katonacsalád feje számára hatalmának legalizálását, formális elismerését.⁴ A *sengoku jidai* küzdelmeiben részt vevő földbirtokos — katonacsaládok tehát mind a shoguni titulusért gyilkolták egymást.

A hagyományos japán történetírás a Tokugawa kor kezdetét Tokugawa Ieyasu — a Tokugawa ház akkori családfőjének — shogunná történt kinevezésétől számolja, mindannak dacára, hogy a valóságos hatalom már 1600-ban — a seki-gaharai csatát követően — a Tokugawa ház kezébe került.

Már korábban, a 16. század második felében Oda Nobunaga, majd Toyotomi Hideyoshi is nagy erőfeszítéseket tett az ország pacifikálására. Életük során sikerült hatalmuk alá vonni az ország jelentős részét, de egyikük sem tudta stabilizálni, illetőleg utódaira átörökíteni hatalmát, azaz egyikük sem tudott shoguni dinasztiát alapítani. Kísérleteik — célkitűzéseikhez képest — kudarcba fulladtak ugyan, a Tokugawák számára mégis ők tették lehetővé az ország egyesítését, illetőleg az így létrejött egység fenntartását.

Hogyan is nézett ki ennek a sok véráldozat árán pacifikált országnak a hatalmi struktúrája a Tokugawa kor elején?

A hatalmi rendszer csúcán de jure továbbra is a császár állt; székhelye a korábbi korszakokkal megegyezően Kyoto volt. A császár és az őt körülvevő, udvartartását alkotó — viszonylag kisszámú — nemes család (*kuge*) gyakorlati szerepe

¹ *Nihonshi Jiten*: Edo bakufu ('Az edoi bakufu') címszó.

² A magyar mozikban is játszott Kurosawa Akira rendezte Kagemusha című film is e korban játszódik.

³ A szituációtól és kontextustól függően e katonacsaládoknak, illetőleg e családok katonáskodó tagjainak megnevezésére az alábbi kifejezéseket használták a kortársak és használják ma is a japánok: *buke*, *bushi*, *shi*, samuráj (*samurai*).

⁴ A shogunátus intézménye ugyan a 12. századtól működött Japánban, funkciója és struktúrája azonban — a társadalom egészével együtt — igen sokat változott. Így a Tokugawa shogunok és például Minamoto no Yoritomo — az első shogun — helye és szerepe között óriási a különbség.

és feladata kizárólag létezéséből állt. Sem a császár, sem a kugék nem gyakorolhatták közvetlenül vagy közvetve a hatalmat.

Az ország de facto ura a Tokugawa ház shoguni címet viselő tagja volt, aki székhelyét Edóba, a mai Tokyoba helyezte.⁵ Itt működött a shogunátus adminisztratív központja: a *bakufu*.⁶ A bakufu feladatai közé tartozott a Tokugawák birtokainak és a városok jelentős részének közvetlen irányítása, valamint az ország többi — a földbirtokos katonacsaládok által birtokolt — részének közvetett kormányzása.

A bakufu hierarchiájának csúcsán a shogun állt. A bakufun belül a legjelentősebb hivatalos funkciók az alábbiak voltak: *soba yonin*, *roju shuseki*, *hosa*, *tairo*. Ezeknek a főhivataloknak azonban funkció szerinti elhatárolása szinte egyáltalán nem történt meg. Ezért változhatott állandóan a Tokugawa-kor folyamán e főhivatalok súlya és szerepe — attól függően, hogy milyen hatalmi bázissal és ambícióval rendelkező szamuráj töltötte be ezen hivatalok valamelyikét.⁷ A legfőbb hatalom a *shogun* kezében volt ugyan, de az éppen uralmon lévő *shogun* vérmérsékletétől, erejétől, jellemétől, pozíciójától függően a hatalom átcsúszhatott a felsorolt hivatalok viselőinek egyikéhez.

A 17. századi japán társadalomban a vezetőréteget a katonacsaládok (*buke*) alkották. A Tokugawa kort megelőző háborúskodások idején az erőviszonyoktól függően egyes családok eltűntek a történelem színpadáról, mások pedig igen nagy birtokokra tettek szert. A háborús időkben egyetlen *buke* sem érezhette biztonságban földjét, vagyonát, mindazonáltal a katonacsaládok újabb és újabb földterületek megszerzéséért küzdöttek.

A 17. század elején, amikor a Tokugawák egyesítették és pacifikálták az országot, megszűnt ez a képlékeny állapot. A katonacsaládok birtokát hatalmuk és a Tokugawákhoz való viszonyuk alapján állapították meg és szentesítették. Azok a katonacsaládok, akiknek több mint 10 000 koku⁸ földjük volt, pontosabban ennyit kaptak vagy szereztek, a *daimyo* nevet kapták.⁹

A *daimyokat* négy csoportba sorolta a shogunátus.

Az első csoportba a Tokugawa háznak az az ága tartozott, amelyben öröklődött a shoguni rang. Ennek az ágnak a kezében volt az ország megművelt földterületének majdnem egynegyede.¹⁰

A második csoportot azok a *daimyók* alkották, akik a shoguni családdal közvetlen rokoni kapcsolatban álltak. (Japán nevük a *shinpan-daimo*.)¹¹

A harmadik csoportba azokat a *daimyokat* sorolták, akik 1600 — a seki-gaharai döntő ütközet — előtt is támogatták a Tokugawákat, illetőleg hűbéri viszonyban álltak velük. Elnevezésük: *fudai-daimyo*.

A negyedik csoport azokból a *daimyokból* állt, akik csak a győztes seki-gaharai csata után csatlakoztak a Tokugawákhoz. Nevük is, *tozama-daimyo* — „külső *daimyo*” — erre utal. A velük szembeni gyanakvás azonban nem szűnt meg, így

⁵ Japánban az egyik szokásos periodizáció a különböző shogun-dinasztiák székhelyét veszi alapul: például *Kamakura* kor, *Muromachi* kor. Ennek alapján a Tokugawa kort is szokás *Edo* kornak nevezni.

⁶ A shogunátus adminisztratív központja bakufu néven működött már a 12. században. A bakufu — a shogunátushoz hasonlóan — jelentős változásokon ment át a 17. század elejéig.

⁷ Vö. C. D. Totman: *Politics in the Tokugawa Bakufu*.

⁸ A birtok nagyságának jellemzésére a rajta megtermelt rizsmennyiséget használták: 1 koku = 180 liter. A katonáskodó családok vagyoni helyzetének felmérését, illetőleg a földek kataszterezését már a 16. század végén (1582—1598) Toyotomi Hideyoshi — az egyik országegyesítési kísérlet végrehajtója — rendelte el és hajtott végre. A birtokok adatai ebből a felmérésből származnak (taiko kenchi).

⁹ A *daimyo* terminus már a Tokugawa kort megelőzően is használatos volt, de meglehetősen eltérő értelemben. A *daimyo* tükröfordítása: 'nagy név'. Az angol szakirodalom a *daimyo* megfelelőjeként a *land-owner* kifejezést használja.

¹⁰ Az ország megművelt földterületének, valamint a shoguni család birtokának nagyságára vonatkozó adatok eltérőek. *Honjo Eijiro* számításai szerint 30 millió koku volt a megművelt föld területe (*Honjo: The Social and Economic History of Japan 160.*). *Inoue Kiyoshi* szerint viszont 28 millió koku (Inoue 259.).

¹¹ A *shinpan daimyok* közül a legnevezetesebb az úgynevezett „három család”, a sanke. Ezt a három családot a shoguni „dinasztia” megalapítójának, Tokugawa Ieyasunak három fiatalabb fiától származtatják.

az ország irányításában játszott szerepük minimális volt. Birtokaik igen nagyok voltak ugyan, de stratégiailag fontos helyektől távol kerültek el, elsősorban Shikoku és Kyushu szigetén, valamint a fősziget, Honshu délkeleti és északi végében.¹²

A Tokugawák — örökletes hatalmuk biztosítása érdekében — a megbízhatónak tartott *shinpan*- és *fudai-daimyok* birtokait az „Öt Nagy Út” (Gokaido) mentén,¹³ valamint a gazdaságilag legfejlettebb és legnagyobb stratégiai jelentőséggel bíró területeken jelölték ki (Kinai — sic! — és Kanto vidékén). Az Edóba vezető Öt Nagy Út és az azt körülvevő vidék így nem képezhetette egy esetleges lázadó hadsereg felvonulási területét.

A Tokugawa kor — az utolsó évek belháborúit és a parasztlázadásokat nem számítva — békés volt. Így a daimyok életében is döntően a békeidőkre jellemző szerepek, feladatok kerültek előtérbe, — elsősorban a földesúri szerep- és feladatkör. Birtokán minden daimyo — a békeidők ellenére is — saját hadsereget tartott fenn. A daimyok magukat az egész korszak folyamán elsősorban katonának tartották, a shogun mint a leghatalmasabb és legmagasabb rangú katona alárendeltjeinek tekintették magukat, akinek hűbéri esküt tettek. A katonai, hűbéri lánc, amelyet a hierarchia igen szigorú megtartása jellemzett, nagyrészt a nem-daimyo rangú katonacsaládokból (*buke*) tevődött össze.

Kik voltak a vizsgált korban ezek a daimyo ranggal nem rendelkező katonacsaládok?

A Tokugawa kort megelőző háborúskodások (*sengoku jidai*) idején a jelentősebb katonacsaládok maguk köré gyűjtötték — vagyonuktól és katonai aktivitásuktól függően — a kisebb katonacsaládokat. Ezek a kisebb bukék szolgálataik fejében földet — esetleg már meglévő földjeik garantálását —, és/vagy pénzt kaptak. A bukék között kiépült hűbéri viszony nemcsak a családfőre, hanem az egész családra kiterjedt és örökletes volt. A földdel rendelkező katonacsaládok saját birtokaikon éltek, még akkor is, ha a családfő, illetőleg a család katonai tagjai, azaz a samurájok, — a hadi helyzettől függően — a hűbérúr közvetlen közelében tartózkodtak — akár igen hosszú ideig is.

A 17. század elején a békeidő beköszöntével a katonacsaládok munka, azaz háború nélkül maradtak. Az ország pacifikálása érdekében születtet rendelet értelmében a samurájoknak — családjukkal együtt — hűbérurukat, a daimyot követve annak székhelyére, az ún. *jokamachiba* kellett költözniük. Hűbéreseik földje felett a daimyok rendelkeztek, földjeitől megfosztott és városokba telepített samurájok daimyójuktól — rizsben és/vagy pénzben kapták meg rangjuknak és hajdani birtokaik nagyságának megfelelő juttatásaikat. Az a samuráj, aki nem követte, vagy nem követhette hűbérurát a városba és falun maradt, adózóvá, azaz paraszttá vált, elesve minden kiváltságtól, ami a samurájt korábban megillette.

Itt kell említést tenni a Tokugawák kíséretét alkotó hűbéresek egy csoportjáról, az ún. *hatomotokról* és *gokeninekről*. A Tokugawa család ugyanis hétmillió kokus birtokából 300 000 koku a hatomotoknak és gokenineknek juttatott. Ezek a családok közvetlenül földjeik jövedelméből éltek. Az ország politikai életében is megkülönböztetett szerep jutott nekik. A *hatomotok* és *gokeninek* közül kerültek ugyanis ki a bakufu hivatalnokok a legalacsonyabbtól a legmagasabb szintig.

Szép számmal akadtak olyan samurájok, akiknek hűbérura meghalt, voltak olyanok, akiket uruk szélnek eresztett. Az ilyen, földnélküli, kóborló, le nem települő samurájokat nevezték *ronin*oknak.

A 17. század elején tehát földdel csak a daimyok — ebben a kontextusban a Tokugawák is daimyonak tekintendők — valamint a hatomotok és a gokeninek

¹² A Tokugawa család birtokai mellett a második legnagyobb birtokkal egy külső földbirtokos — *tozama daimyo* — rendelkezett. A család neve Maeda, birtokának nagysága 1 020 000 koku volt.

¹³ Az Öt Nagy Út az öt stratégiailag legjelentősebb szárazföldi útvonal közös neve. Mind az öt az edoi *Nibon bashi*től indult.

A *Tokaido* Edóból Kyotóba vezetett, a Csendes-óceán partján.

B. *Nakasendo* úgyszintén Edóból Kyotóba vezetett, de mint a neve is mutatja — Hegyekben vezető út — nem a tengerparton, hanem a hegyek között vezetett.

C. *Oshukaido* Edóból az *Oshu* tartományban lévő *Shirakawaba* vezetett.

D. *Nikkokaido* Edóból a nikkoai zárandokhelyre vezetett, útvonala jó darabon megegyezett az *Oshukaido*éval.

E. *Koshukaido* Edóból *Kofuba* vezetett.

rendelkeztek. A szamurájok többi része a daimyokon keresztül csak termény- vagy pénzáradék formájában részesedett a földek hasznából.

A korabeli japán közgondolkodás számára a fent leírt csoportok — a shoguntól le egészen a legutolsó szamurájig — alkották az egységes *bushi* réteget.

Mi volt a helye a *bushi* rétegnek a japán társadalomban? Ennek a kérdésnek a megválaszolásához rövid kitérőre van szükség.

Japánra — kortól függően változó mértékben — erős hatást gyakorolt a kínai kultúra. Emellett sok bizonyíték szól: a kínai írásjegyek átvételétől egészen a konfucianizmus adoptálásáig. A konfucianizmus a legközvetlenebb, deklarált befolyást a korai császárkorban (Nara kor 710—794 és a Heian kor 794—1185), valamint a Tokugawa korban gyakorolta. A japán írástudók átvették többek között a társadalmi rétegekről és szerepükről alkotott konfuciánus elképzeléseket. Eszerint a társadalom négy csoportból áll, mégpedig az állam jó funkcionálása szempontjából a következő fontossági sorrendben: közügyeket gyakorlók (polgári és katonai hivatalnokok): (*shi*), parasztok (*no*), kézművesek (*ko*) és kereskedők (*sho*).

A hivatalnokoknak (*shi*) a közügyek irányítása mellett az volt a dolguk, hogy jártasak legyenek „katonai” (*bu*) és „kulturális” téren (*bun*), csiszolják katonai és civil erőnyeiket.¹⁴

A parasztok (*no*) feladata volt, hogy termeljenek, mégpedig mezőgazdasági termékeket és adózzanak.¹⁵

A kézműveseknek (*ko*) és kereskedőknek (*sho*) kötelességük volt a közügyeket gyakorlók (*shi*) kiszolgálása, érdekükben való tevékenykedés.

A korabeli japánok még két csoportot tartottak számon, az úgynevezett „korszok”-at (*eta*) és az úgynevezett „nem emberek”-et (*hinin*). Státusuk leginkább az indiai „érinthetetlenek”-éhez hasonlított. Ezzel a két csoporttal a társadalom többi rétege nem érintkezett. Külön falvakban vagy a városok peremén számukra elkerített negyedekben éltek. E csoportok tagjai kizárólag egymás között házasodhattak. Feladatuk volt olyan alantas munkák elvégzése, mint a bőrfeldolgozás, bőrtönőri tiszt betöltése, kivégzések végrehajtása.

¹⁴ Lényeges tartalmi különbségek voltak a kínai *shih* (közügyeket gyakorló) és a japán *shi* (közügyeket gyakorló) réteg között. Az elv mindkét országban azonos volt, csak a megvalósulás tért el erőteljesen. Az alapelv az volt — mind Japánban, mind Kínában —, hogy a *shih-shi* rétegbe azok tartoznak, akik állami megbízatásból gyakorolják a közügyeket. Ennek értelmében elvileg ide tartozott a falusi kishivatalnoktól kezdve a tábornokig mindenki, aki nem mint magánember, hanem mint „hivatalos közeg” tevékenykedett. Az alapvető eltérés a kínai *shih* és a japán *shi* réteg között az örökletesség kérdésében állt. Az alább következők Japán esetében a Tokugawa korra vonatkoznak. A japán *shi* réteg *deklaráltan* örökletes volt. Az ebbe a rétegbe való tartozás születési kiváltságnak számított. A kínai *shih* réteget ellenben azok alkották, akik éppen hivatalt viseltek. Ebbe a rétegbe bárki bekerülhetett, aki arra érdemes volt, aki az elvárásoknak megfelelően el tudta látni hivatali teendőit. Az persze már más kérdés, hogy Kínában is — különböző korokban, különböző mértékben — a gyakorlat az volt, hogy hivatalnok fia általában hivatalnok lett. Ez azonban mit sem változtat az alapvető eltérésen.

A társadalmi, gazdasági különbségekből adódóan Japánban a közügyeket gyakorlók rétegét nagyrészt katonák alkották, amíg Kínában — civilek. A közügyeket gyakorlók előjogait Japánban a Tokugawa korban szabályozták és rögzítették. Legfontosabb kiváltságaik közé tartozott, hogy két kardot viselhettek, lehetett vezetéknevük és selyem ruhát hordhattak.

A belháborúk idején a parasztok is viselhettek kardot. Sok esetben nem lehetett igazán szétválasztani, hogy ki volt katona és ki paraszt. A katonacsaládok jó része ugyanis ebben a korban falun élt és a katonáskodás mellett termelőmunkát is végzett.

Toyotomi Hideyoshi a parasztok és a katonák szétválasztásában, valamint a parasztoktól való fegyver-elvételen látta a pacifikáláshoz és saját hatalmának kizárólagossá tételéhez vezető utat. 1588-ban adta ki rendelkezését, mely megtiltotta a parasztoknak a fegyverviselést, és elrendelte a fegyverek begyűjtését. A Tokugawák csak megerősítették és következetesen végrehajtották ezt az intézkedést.

¹⁵ Természetesen a parasztok sem képeztek gazdaságilag egységes réteget. Voltak gazdasággal rendelkező parasztok (*honbyakusho*), és voltak földnélküli parasztok (*mizunomi*) is.

A legelterjedtebb számítások szerint az egyes rétegek közötti lélekszám szerinti megoszlás a következő volt a 17. század elején:¹⁶
 „közügyeket gyakorlók” (*bushi*) (természetesen a hozzátartozókkal együtt): $6,5\% \pm 1\%$,
 parasztok: $85\% \pm 1\%$,
 kereskedők és kézművesek: $7\% \pm 1\%$,
 eta és hinin: $1,5\% \pm 0,5\%$.

Az adatokból kitérünk az is, hogy a 17. századi Japánban, mely vitathatatlanul prekapitalista társadalom volt, a lakosság mintegy $13\%—14\%$ -a városban élt, el-tartott volt. A közügyeket gyakorlóknak ugyanis kötelezően városokban kellett élniük, akárcsak a kereskedőknek és a kézműveseknek. Igaz ugyan, hogy az utóbbiak a rendeleteket megszegve falun is éltek, illetőleg működtek, de ez a 17. században még nem volt túl általános.

Hogyan épült fel ennek az országnak a közigazgatása?

A 7. században, amikor az első japán állam megalakult, a kínai mintát követve igyekeztek a közigazgatási rendszert kialakítani. Az országot 72 tartományra (*kuni*) osztották, minden kuniban volt 10 kerület (*gun*), és minden kerületet további falvakra (*go*) osztották. A különböző szintű egységek élén császári hivatalnokok álltak. A császári hatalom hanyatlásával és a katonacsaládok megerősödésével, a 12. századtól ez a kínai mintájú közigazgatási rendszer a gyakorlatban nem funkcionált többé az igazgatás kereteként. Ezeket a közigazgatási egységeket nem számolták fel elvileg, de a Tokugawa korra gyakorlatilag már csak a földrajzi hely megnevezésére szolgáltak.

A Tokugawa korban mi volt a közigazgatás gyakorlati egysége?

A 17. századtól ezt a keretet a daimyok birtokai, a *han*-birtokok biztosították. A shogun mint legfőbb hűbérúr, nemcsak a bushi réteget, de a társadalom minden rétegét utasíthatta, rendeleteket bocsáthatott ki számukra, a *han*-birtokok belügyeibe azonban nem avatkozhatott be.

Egy daimyo szerepe saját *han*-birtokán szinte teljesen analóg volt a shogunéval. A daimyo maga nevezte ki saját katonái közül a birtok összes hivatalnokát. Saját céljaira használhatta fel a földjeiről beszedett adót, minden korlátozás nélkül. Elvileg semmiféle adót nem kellett beszolgáltatnia a shogunnak.¹⁷ Továbbá, saját hadsereget tarthatott fenn. A 18. századtól, a tilalmak dacára általánossá vált az is, hogy különböző *han*-birtokoknak saját pénzük volt. A *han*-birtokok tehát autonómiát élveztek.

Minden *han*-birtoknak megvolt a maga „fővárosa”, a *jokamachi*. Ezeknek a *jokamachik*nek ugyanolyan kitüntetett szerepük volt a *han*-birtokok életében, mint az ország életében Edónak. Ugyanis a *han*-birtokok területén élő katonáknak a *jokamachiban* kellett letelepülniük.

Felmerül a kérdés, ha ezek a birtokok ilyen nagyfokú függetlenséget élveztek, és emellett még önálló hadsereget is tarthattak, hogyan lehetséges az, hogy a korszak folyamán nem volt egyetlen belháború sem, hogy a shogunátus 250 évig fenn tudta tartani a békét?

A magyarázatot azokban az általános, minden daimyora, illetőleg birtokára vonatkozó rendeletekben és intézkedésekben kell keresni, melyeket a *bakufu* adott ki.

Időrendben az egyik legelső nem is a Tokugawáktól, hanem *Oda Nobunagától* és *Toyotomi Hideyoshitól* származott. Eszerint elvileg egyetlen *han*-birtok területén sem lehetett egynél több város. Ugyanis ebben az időben az erőd volt a város egyik differencia specifikája. Aki az egész országot ellenőrzése alatt, egységben akarta tartani, annak le kellett rombolnia a vár(os)okat. Ezeket a vár(os)rombolásokat az egyik ország egyesítési kísérlet végrehajtója — a már említett *Toyotomi Hideyoshi* — rendelte el, és hajtatta részben végre, minden birtokon egy vár(ost) meghagyva.

A daimyoknak volt ugyan saját haderejük, de ezek a hadseregek nem lépheték át a *han*-birtok határát, nem bocsátkozhattak harcba egyetlen más daimyo seregével sem, nem beszélve a shogunéról. A daimyoknak szigorúan tilos volt a császárral és udvartartásával (*kuge*) kapcsolatba lépni, nehogy restaurálják a császári hatalmat. Továbbá, a külföldiekkel való kapcsolatteremtést is tiltotta a shogunátus.

¹⁶ G. Rozman i. m. 83.

¹⁷ A korábbi korszakokban a daimyok adóval tartoztak a shogunnak.

A shogun jóváhagyása nélkül a daimyok nem házasodhattak. Ezzel a rendelettel az államhatalom egyrészt el akarta kerülni, hogy földesúri klikkek, tömörülések jöjjenek létre, másrészt, hogy egyes daimyok kezén túl nagy vagyonok halmozódjanak fel.¹⁸

Az itt felsorolt tilalmakat az 1615-ben kiadott shoguni rendeletsor, a *buke sho-hatto* tartalmazta. A buke sho-hatto tulajdonképpen a katonacsaládok (buke) kötelezettségeit, magatartását, egész életét szabályozó *parancsgyűjtemény* volt, melyet a shogun, mint a katonacsaládok hűbérura adott ki és kért számon rajtuk.

A buke sho-hatto tartalmazta a korszak gazdasági és politikai élete szempontjából leglényegesebbnek bizonyult rendeletet: *sankin kotai* („váltakozó jelenlet”). Lényege az volt, hogy a daimyoknak, mint a shogun hűbéreseinek az év egy bizonyos részét Edóban kellett tölteniük.

Az intézkedés deklarált célja az volt, hogy a hűbéreseket a Tokugawák várában, a *Chiyodajoban* kihallgatásokon jelenjenek meg. A gyakorlatban azonban a daimyoknak havonta egyszer-kétszer kellett csak megjelenniük a várban. Itt rangsor szerint ültetve — a rangsорт elsősorban a vagyonok nagysága alapján állapították meg — különböző lakomákon, fogadásokon vettek részt.¹⁹

A rendelet értelmében, melyet 1615-ben adtak ki és 1635-ben erősítették meg, a *Kanto* vidéki földesurak (*daimyok*) az év felét, a többiek pedig az egy évből négy hónapot voltak kötelesek a shogun székhelyén tölteni. A bevett gyakorlat mégis az volt, hogy a daimyok csak minden második évben költöztek Edóba. Ezen felül feleségük és legidősebb fiuk („trónörökösük”) nem hagyhatta el Edót, túszként kellett ott élniük.

Az ország 250 éves békéje, eleinte dinamizmusa, majd petyhüdt nyugalma — melyet csak a shoguni vagy különböző daimyoi címek öröklése körüli viták, parasztlázadások zavartak itt-ott meg — elsősorban ennek az intézkedésnek a következménye volt.

Az időszakos edői tartózkodás a daimyok kezét nemcsak azzal kötötte meg, hogy szinte állandóan a shogun és hivatalnokai szeme előtt voltak kénytelenek élni, és egy rossz lépéssel esetleg utódaik életét kockáztatták, hanem azzal is, hogy ez az életforma gazdaságukat is felemésztette. Ezen kívül maga az utazás is — hiszen óriási kísérettel mentek — igen drága volt, nem beszélve a költséges életmódról. A Tokugawa kor — a prekapitalista viszonyokhoz képest — rendkívül fejlett kereskedelme, pénzgazdálkodása is — többek között — a daimyok kötelező edői tartózkodásának (*sankin kotai*) köszönhető.

A Tokugawa-kor politikai erejét a *bakufu* (központi hatalom) és a *han-birtok* (helyi hatalom) adta. Eppen ezért nevezik ennek a korszaknak a politikai rendszerét *baku-han* rendszernek. Hogy a kettő (a bakufu és a han-birtok) mennyire egészíthette ki, és mennyire feltételezte egymást, azt jól mutatja, hogy amikor a *Meiji* restauráció (1867) bekövetkezett és a bakufu hivatalt felszámolták, vele együtt pusztul a *han*-rendszer is.

A Tokugawa kor gazdasági rendszerének rövid jellemzése

Láthattuk, hogy a politikai hatalmat a bushi réteg gyakorolta, az a réteg, amely közvetlenül vagy közvetve a parasztoktól elsajátítható terményfelesleg fellett rendelkezett. És ez volt az a réteg, melynek több mint kétszázötven tagja (*daimyo*) tartotta kezében — legalábbis deklaráltan — Japán megművelt földterületének egészét.²⁰ E korban vitathatatlanul a föld volt a hatalom alapja, mind gazdasági, mind politikai szinten.

Kik voltak, és milyen feltételek mellett dolgoztak azok, akik ennek a kultúrának az anyagi alapját megtermelték?

A parasztok, akik a konfuciuszi klasszifikáció szerint egységesen — vagyoni különbségekre való tekintet nélkül — a *no* réteghez tartoztak. Erre a rétegre két

¹⁸ Shiryo ni yoru Nihon no ayumi. 78—81.

¹⁹ C. D. Totman i. m. 35—37.

²⁰ Azért csak deklaráltan, mivel a Tokugawák közvetlen hűbéresei közül (go-kenin, hatamoto) mintegy kétezeröttszáz család (vö. C. D. Totman) kapott hűbérbirtokot a Tokugawa család földjeiből. A 17. század második felétől léteztek olyan kereskedők, akiknek volt földjük.

dolog volt általánosan jellemző: az egyik az, hogy adózott, a másik az, hogy falvakban élt. Mindkettő a parasztnak kötelessége és kiváltsága volt.

A földművelőknek termésük 40—60%-át kellett beszolgáltatni. Európai méretekkel mérve ez igen magas arány. Egyben arra is utal, hogy a termelékenységnek viszonylag nagyra kellett lennie, hiszen egy parasztcsalád nyilvánvalóan képes volt megélni az általa megtermelt mennyiség 40—60 százalékából. Igaz ugyan, hogy a családok életkörülményei igen rosszak voltak, a lényeg ez esetben mégis az, hogy fenn lehetett tartani ezt a rendkívül magas adót. Az a mondat járta, hogy akkor megfelelő az adó, ha a paraszt „se élni, se meghalni nem tud” tőle.

Japán lakosságára, így a parasztság lélekszámának nagyságára nézve sincs 1721-nél korábbról biztos adat. Egyes számítások szerint a 16. század végén 18 millió, a 17. század végén 26 millió volt Japán lakossága, ami azt jelenti, hogy becslés alapján a 16. század végén körülbelül 15,3 millió, a 17. század végén 22,1 millió paraszt élt Japánban.²¹ Az általuk megművelt föld a 17. század elején kétféle *chobu-ra*,²² azaz 2,15 millió hektárra tehető.²³ Ekkora földterületen kellett tehát a parasztnak, akik körülbelül a lakosság 85%-át tették ki, megtermelni azt a mennyiséget, mely elegendő volt ahhoz, hogy saját magukon kívül a lakosság 13—14%-át eltartsák.

Ez utóbbi adat, miszerint a lakosság 13—14%-a városban élő, eltartott volt, szintén azt bizonyítja, hogy prekapitalista viszonyok között szokatlanul magas volt a termelékenység.

A parasztnak (*no*) másik jellemzője, hogy ők és elvileg csakis ők élhettek falvakban. Az előző fejezetben szó volt arról, hogy a katonacsaládok (*buke*) kizárólag városban élhettek. Az, aki közülük a 16. század végén falun maradt, igaz ugyan, hogy a falun belül megőrizte vezető szerepét, de paraszttá, azaz adózóvá vált. Kereskedőknek, azaz nem-adózóknak elvileg szigorúan tilos volt letelepedni falun, de még az is tilos volt nekik, hogy átlépjék a falu határát. Ez természetesen a gyakorlatban teljesen másként nézett ki, különösen a 17. század végétől; a kereskedők ugyanis nemcsak hogy járták a falvakat, de egyesek le is települtek. Ami a bakuban rendszer szempontjából még ennél is dezorganizálabb volt, az az, hogy a parasztnak közül többen kereskedővé váltak.

Az adózó egységeket a parasztcsaládok alkották. Ezeket a családokat ötös csoportokba (*gonin-gumi*) szervezték. Ezek az ötös csoportok a kollektív felelősség elvével alapultak. Erkölcseileg is, szokásjog szerint is kölcsönösen felelősek voltak egymásért. A gonin-gumit elsősorban az adózás biztosítására, valamint a lázadások elkerülése érdekében szervezték.

A parasztság, ebben a korban már jogilag egységesnek tekinthető réteg, gazdaságilag azonban erősen differenciált. Ezt bizonyítja az is, hogy a parasztra vonatkozó általános kifejezés (*nomin*) mellett külön kifejezést használtak a gazdasággal rendelkező (*honbyakusho*) és gazdasággal nem rendelkező (*mizunomi*) parasztnak jelölésére.

Azok, akiknek különböző okoknál fogva nem volt gazdaságuk, általában a következő három megoldás között választhattak.

(1) Városba mentek pénzt keresni, pontosabban szerencsét próbálni. Ha családok voltak, akkor hozzátartozóikat vagy otthon hagyták, vagy magukkal vitték őket. Számszerűen az utóbbiak aránya lehetett kisebb.

(2) Falun maradtak és valamelyik gazdasággal rendelkező paraszthoz szegődtek el szolgálatra, illetőleg beépültek a családba, *nagová* váltak.

(3) A harmadik csoport is a faluban maradt, de életét úgy tengette, hogy birtokkal rendelkező társától bérelt földet. Ez utóbbi réteg jövedelme abnormálisan alacsony lehetett, hiszen a kötelező, daimyonak járó 40—60% adón felül bérleti díjat is kellett fizetnie.

Melyek voltak a legfontosabb termények ebben a korszakban?

A legelterjedtebbek és legalapvetőbbek a gabonafélék, ezen belül is a rizs. A rizs elterjedtségét jól szemlélteti három tény.

(1) A föld nagyságát a rajta megtermelt rizs mennyiségével is jellemezték, *koku*-ban mérve.

²¹ *Ryoichi Ishii: Population Pressure and Economic Life in Japan.* London 1937. Idézi *Ch. D. Sheldon.* 5.

²² 1. *chobu* = 2,45 akra. *Vö. A. N. Nelson.* 1030.

²³ *G. Rozman i. m.* 77.

(2) A daimyo szolgálatában lévő szamuráj juttatását is rizsmennyiségben állapították meg és általában rizsben is fizették ki.

(3) Az adót még a 17. század elején is szinte kizárólag rizsben lehetett fizetni. Később a pénzgazdálkodás fejlődése szorítja majd ki a gabonaadót és teszi helyébe a pénzadót. A 17. század folyamán, amikor még a gabonában való adózás volt a jellemző, a földesúr a különböző közigazgatási egységek határán vámokat állított fel. Ezekkel a vámokkal (például: *gunkiri*, *muragiri*, *kokudome*, *tsudome*) a daimyo azt akarta elérni, hogy a termény a parasztoktól hozzá és ne a piacra kerüljön.

Elvileg minden daimyo maga állapította meg a saját han-birtokán, hogy mit termeljenek a parasztjai. A parasztok így nem választhatták meg maguk, hogy mit termeljenek, illetőleg engedély nélkül nem változtathattak azon, milyen növényfajta termeszenek. Gyakorlatilag azonban területtől, időtől és daimyotól függött az, hogy ezt mekkora szigorral tartották be. Érthető módon olyan területen, ahol az adó nagy részét pénzben fizették, (ez Japán fejlettebb vidékeire: Kantora, Kinaira, később Kyushura volt jellemző) ott a parasztok elég szabadon választhatták meg, hogy mit termeljenek.²⁴ A daimyonak ugyanis az volt a legfontosabb, hogy a pénzt megkapja.

A parasztok saját maguk és családjaik élelmezésére elsősorban zöldséget termeltek. Ipari növények termelése is általános volt. Közülük a legelterjedtebb a gyapot és a repace. Ezeket elsősorban Kinai és Kanto vidékén termelték nagy mennyiségben, a többi területen csak kis mennyiségben, főleg házi használatra.²⁵

A gyapotot termelők jó része igen kis földön gazdálkodott, átlagosan 0,5 hektár területen.²⁶ A gyapot intenzív művelést igényel. Kis területből is nagyobb jövedelmet lehetett kicsikarni, mintha rizst termelték volna. Elég nagy beruházás kellett azonban hozzá, a legnagyobbat mindig a trágya jelentette. Az ehhez szükséges pénzt többnyire kereskedőktől szereztek be, akiknél általában el is adósdtak. Így, ha valaki belekezdett a gyapottermelésbe, alig volt belőle kilépés. A 19. századra a Kinai és Kanto vidéki parasztok egy része így vesztette el földjét.

Japánban Kínához hasonló módon az intenzív földművelés miatt egyszerűen nem maradt hely az állattartás és az állattenyésztés számára. A japánok tulajdonképpen a 19. század harmadik harmadáig, a Meiji restaurációig, szinte egyáltalán nem ettek húst, legfeljebb nagyritkán baromfit. Az állati fehérjék közül a hal volt a legáltalánosabb, a közember számára szinte az egyetlen hozzáférhető. A paraszt-ság mintegy 20%-a volt főfoglalkozású halász,²⁷ de jóval többen voltak alkalmi halászok.

A parasztság tehát megtermelte az adónak valót, a földesúr hivatalnokai és a falu elöljárói pedig beszédtek azt.

Mit csinált a daimyo az így begyűjtött terményekkel és — helytől függően — pénzzel?

A daimyo először is kiosztotta hűbéresei között az adógabona egy részét, illetőleg helyenként az adóként begyűjtött pénzt. Ez volt az ő hűbérúri kötelessége, melyet semmiképp sem hanyagolhatott el. Az adógabona újraelosztása igazolja azt a feltevést, hogy a bushi réteg (a daimyotól a legalacsonyabb rangú szamurájig) diszponált az adógabona fölött, mindannak dacára, hogy a szamurájok általában nem rendelkeztek földdel.

A daimyoknak nagy kiadást jelentett han-birtokaik „államügyeinek” finanszírozása. A Tokugawa családra ebből a szempontból a többi daimyóénál is nagyobb teher nehezedett, mivel egy egész ország bürokráciáját kellett fizetniük és ezen kívül az állam kiadásait is fedezniük kellett. Birtokuk nagyságához képest állami kiadásaik jóval tetemesebbek voltak, mint a többi daimyóé.

Az adóbevétel egy jó részét a daimyo saját háztartásának kiadásaira használta. Ezek közül a kiadások közül a legnagyobb megterhelést a feléves kötelező edői tartózkodás (*sankin kotai*) jelentette. Elsősorban e miatt kényszerült a daimyo ar-

²⁴ T. C. Smith i. m. 24.

²⁵ A Tokugawa kori Japán mezőgazdasági technikájára vonatkozó — japán szerzők által írt — monográfiákhoz sajnos még nem sikerült hozzájutnom. Japán szerzőkön kívül azonban, úgy tudom, nem foglalkozott senki ezzel a témával. E kérdés azért olyan fontos, mivel vizsgálata kulcsot adhatna annak megfejtéséhez, hogy miért kezdett stagnálni a 18. század első harmadától a japán társadalom, gazdaság.

²⁶ W. B. Hauser i. m. 61.

²⁷ G. Rozman i. m. 84.

ra, hogy az adógabonát kereskedők közvetítésével piacra dobja és így szerezze meg a szükséges pénzt a hihetetlenül költséges edői élethez, saját maga és kísérete számára fél évre, felesége és legidősebb fia számára egész évre.²⁸

Erdekes, hogy a hol abszolutizmusnak, hol ázsiai despotiának nevezett Tokugawa-kori Japánban a bakufu (központi hatalom) nem szedett semmiféle központi adót; minden daimyo saját földjéről szedte az adót, de azzal már tovább senkinek se kellett elszámolnia. A shogunátus, természetesen, kivetett *alkalmi* adókat a daimyokra, nem is csekély összegűeket, de ezek mindig alkalmi jellegűek maradtak. A Tokugawa korszak kétszázötven éve alatt egyetlen kísérlet történt, 1722-ben, a daimyok rendszeres megadóztatására. Ennek az adónak (agemai)²⁹ a bevezetésére az ún. Kyoho reform keretén belül került sor.³⁰ A daimyok kötelesek voltak minden 10 000 koku után 100 koku gabonát leadni két részletben: ősszel és tavasszal. Az adógabonát ők maguk voltak kötelesek a bakufu osakai raktáraiba szállítani. A daimyok megadóztatására tett kísérlet azonban igen rövid idő alatt megbukott és a Kyoho reform más intézkedéseivel együtt eltörölték.

(1979)

IRODALOM

- Honjo*: The Social and Economic History of Japan. N. Y. 1965
W. B. Hauser: Economic Institutional Change in Tokugawa Japan; Osaka and the Kinai Cotton Trade. Cambridge (Mass.) 1974
G. Rozman: Urban Networks in Ch'ing China and Tokugawa. Japan. New Jersey 1973.
 Shirio ni yoru Nihon no ayumi, Tokyo, Iwanami Shoten 1977.
T. C. Smith: The Agrarian Origins of Modern Japan, Stanford 1959
C. D. Totman: Politics in the Tokugawa Bakufu (1600—1853). Cambridge (Mass.)

1967

²⁸ Nem találkoztam olyan kimutatással, mely a daimyok kiadásait — egy bizonyos időpontban — részletekre lebontva közli. Különböző monográfiák, lexikonok véletlenszerű adataiból azonban, úgy tűnik, hogy a dolgozatban felsorolt kiadásokra fordított összeg a különböző han-birtokokon erősen eltért. Durván a következők függvényében változott: a birtok nagysága; a birtok területi elhelyezkedése; a daimyo státusa — külső (tozama), vazallus (fudai), rokon (shinpan) daimyo volt-e.

²⁹ *Nihonshi*. Shiryo enshu. 266.

³⁰ A három reform időrendben a következő volt:

Kyoho reform (1716—1745, kyoho no kaikaku);

Kansei reform (1786—1793, kansei no kaikaku);

Tempo reform (1841—1843, tempo no kaikaku).